

hat kitaplarında da bu duruma işaret edildiği görülür. Nitekim Sünbülzâde Vehbî, oğlu Lutfi'ye nasihat için yazdığı "Lutfiyye"de bu şairleri, "Sözleri bir çürük akçe etmez / Câize almasa kalkıp gitmez" beytiyle tasvir eder ve bu duruma düşülmemesi gerektiğini belirtir. Aynı şair "sühan" redifli kasidesinde de, "Nice nâ-ehl-i gedâ-tıynet ü sâil-meşreb / Cerrî sermâye eder eylese imlâ-yı sühan" diyerek işi bu derecede ayağa düşürenleri yerer.

Eskiden, yazılan eserler karşılığında devlet büyüklerinden alınan bir nevi telif ücreti olarak da kabul edilebilecek olan câize günümüzde bir anlamda şekil değiştirerek müesseseseleşmiş, çeşitli sanat ve edebiyat kuruluşlarının jüriyer aracılığıyla seçilen yazar ve eserlere verdikleri ödül biçimine dönüşmüştür.

Osmanlı Teşkilâtında Câize. Câize tabiri Osmanlı idarî ve malî teşkilâtında, özellikle yüksek makamlara tayin edilen kişiler tarafından verilmesi mütat olan aynı ve nakdî çeşitli hediyeler (gelirler) için kullanılmıştır. Nitekim başta padişah ve sadrazam olmak üzere tayinin yapılmasında yetkili olanlara ve maiyetlerindeki memurlara rütbelere uygun olarak hediyeler (câize / pîşkes) verilmesi yerleşmiş bir usuldü. Padişahlara verilen câizeye "Tuğ-ı Hümâyûn câizesi" denilirdi. Sadrazam dahil pek çok devlet adamının, Tanzimat'a kadar aylık belirli bir maaş yerine has, zeâmet vb. isimlerle alınan yıllık gelirler yanında (Uğur, s. 246) böyle bir gelirden de faydalanması, o günün şartlarına göre bir ihtiyaç ve belki de bir zaruret. XVI. yüzyılda Vezir Damad İbrâhim Paşa'nın "harc ve havâyicine lâzım olan mühimmat masrafı için bir miktar câize elde etmek maksadıyla" bir kişiyi Eflak voyvodalığına tayin ettiğini Selânikî tabii bir hareket olarak bildirmektedir. Başlangıcından itibaren uygulandığı her dönemde çeşitli mahzurların ortaya çıkması, XVII ve XVIII. yüzyıllarda rüşvet dedikodularına sebebiyet vermesi, hatta son devirlerde rüşvete dönüşmesi dolayısıyla zaman zaman uygulamadan kaldırılmakla birlikte uzun müddet geçerli olmuş bu usulün bir ara hazineye gelir sağlamak üzere kullanıldığı da görülmektedir. Nitekim 1109'da (1697-98) sadrazamlara Mısır eyaletinden verilen 50 kese câize hazineye gelir kaydedilmiştir (Karamursal, s. 192).

Uygulanmaya başlandığı tarih kesin olarak tesbit edilemeyen ve XVI. yüzyıl-

da artık bir kanun haline gelen bu usule göre, bir kişinin herhangi bir şekilde divanda görevlendirilmesinde (menâsib-i dîvâniyye) kendisinden, eyalet tevcihlerinde ise valilerden, tayin edildikleri vilâyetin vâridâtına göre kanunen bir miktar câize alınarak sadrazama ve maiyetine verilir. Pîşkes olarak adlandırılan bu meblağ bazan tayinden önce de verilmekle birlikte tayinden sonra verilmesi usulü daha yaygındı. Ancak câizenin zamanla âdeta tayinin yapılması için önceden verilen bir rüşvet haline geldiği ve rüşvetle eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir (Koçi Bey, s. 21). Hatta bazan câize peşin alındığı halde tayinin gerçekleşmediği de olurdu. Selânikî'nin bildirdiğine göre önceden câizesi alınıp Mısır'da Circe beyliğine tayini emredilen Hüseyin Paşa'nın buraya gitmesi mümkün olmaması, görevi Lahsâ beylerbeyliğine çevrilmiştir.

En çok câizesi olan yerlerden biri Mısır valiliği idi. Bu husustaki pek çok örnek arasında, Osman Paşa'nın (ö. 1686) Mısır valiliği için 900 kese altın ödediği kaynaklarda belirtilmektedir (Mumcu, s. 91).

XVIII. yüzyılda vali tayinlerinden 10.000 kuruş olarak alınan câizenin defterdar ve yeniçeri ağası tayinlerinden yirmişer bin, gümrük emini tayininden 30.000 kuruş olarak alındığı bilinmektedir. Vezirlerden ise tayin edildikleri hizmete göre çeşitli miktarlarda olmak üzere "tuğ câizesi" ve "mansıb câizesi" adıyla iki türlü vergi alınır.

Tayinlerden başka yüksek dereceli memurların, buldukları yerde bırakıldıklarında yani senelik ibkâlarda sadrazamla sadâret kethüdâsına kürk ve kumaş hediye ettikleri gibi nakdî câizeler gönderdikleri de bilinmektedir. Tayinlerin yıllık olarak yapılmasının veya her yıl yenilenmesinin sebepleri arasında, devlet erkânının bu yolla gelir elde etmesinin de tesiri olduğu belirtilmektedir. XVII ve XVIII. yüzyıllarda bir yerin cizyesini mâlikâne olarak alan kişinin bu sebeple verdiği câizeye "cizye câizesi" denilmektedir (Cezar, s. 106, 346).

1779 yılında sadrazamdan başkasına tevcihat dolayısıyla câize verilmemesi emredilmiştir (Uzunçarşılı, s. 157). Vezirlerin yaptığı tayinlerden câize alma usulü 1828'de kaldırılmışsa da bir süre sonra yeniden konmuş, alınan para mukâtaat hazinesine gelir kaydedilmiştir (a.g.e., s. 202). Sultan Abdülmecid zamanında ise

sadrazamlara maaş bağlanarak câize alma usulü kesin olarak kaldırılmıştır.

Câizenin bir makama tayin için peşin olarak alınan bir rüşvet haline dönüşmesi, vak'anüvis tarihlerinde, siyasetnâmelerde vb. klasik kaynaklarda şikâyet konusu olduğu gibi (Selânikî, II, 479) yeni yayınlarda da umumiyetle bu şekilde telakki edilmektedir (Mumcu, s. 86). Ancak câize meselesini her yönüyle ele alan müstakil çalışmalar yapılmadıkça konunun bütünüyle aydınlığa kavuşması ve kesin hükümler verilmesi mümkün değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Dihhudâ, *Luğatnâme*, "câ'ize", "şıla" md.leri; Tâhir'ül-mevlevî, *Edebiyat Lûgatı*, İstanbul 1973, s. 28-29; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 200, 239; II, 479, ayrıca bk. İndeks; Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 21; Ziya Karamursal, *Osmanlı Malt Tarihi Hakkında Tetkikler* (Ankara 1940), Ankara 1989, s. 192; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 157, 164, 165, 199, 202; Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 43-45; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 1-2; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, İstanbul 1985, s. 86, 90-91; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul 1986, s. 106, 346, ayrıca bk. İndeks; Cemâl Kurnaz, *Halk Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Denemeler*, Ankara 1990, s. 49-50; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtib'ül-idâriyye* (Özel), I, 286-291; Ahmet Uğur, "Asaf-nâme-i Vezir Lütfî Paşa", *AÜİFD*, IV (1980), s. 246; İsmail E. Erünsal, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları I. II. Bâyezid Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri", *TED*, X-XI (1981), s. 303-342; a.m.f., "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları II. Kanunî Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri", *Osm.Ar.*, IV (1984), s. 1-17; Mehmed Çavuşoğlu, "Divan Şiiri", *Tdl. (Türk Şiiri Özel Sayısı II : Divan Şiiri)*, LII/415-417 (1986), s. 10; Pakalın, I, 254-255.

 MUSTAFA UZUN

□ FIKİH. Yapılan bir iş veya elde edilen bir başarıdan dolayı câize vermek ve almak, faydalı ve hayırlı şeylere özendirdiği için muhab kabul edilmiştir. Gayri meşrû olmaması şartıyla câizenin dinî veya dünyevî bir iş karşılığında verilmesi bu hükmü değiştirmez. Ancak fıkıh kaynaklarında câize ele alınırken konuya iki açıdan bakıldığı görülmektedir.

1. Hanefî âlimleri, servetlerinin çoğunu meşrû olmayan yollardan elde eden kimselerle mallarını bu şekilde elde etmeleri ihtimali kuvvetli olan zâlim devlet adamlarından câize almayı meşrû görmemişlerdir. Böyle olduğu bilinmeyen devlet adamlarından veya diğer kimselerden Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre câize alınmasında bir

mahzur yoktur. Şâfiiler'e göre servetin çoğu haram olduğu bilinen kimse-den, doğrudan haram maldan vermesi şartıyla sadaka, hediye ve benzeri şeyler almak haram olmamakla birlikte mekruhtur. Ahmed b. Hanbel de devlet adamlarından câize almayı mekruh görmüş ve yakınlarını bundan menetmiştir. Ona göre böylelerinin mallarına genellikle haram karışır ve onlardan alınacak herhangi bir şey, Hz. Peygamber'in sakındırdığı "şüpheli şeyler" (bk. Buhârî, "İmân", 39, "Büyü", 2; Müslim, "Müsâkât", 107-108) grubuna girer. Ayrıca devlet adamlarından câize almak, minnet altında kalma ve dolayısıyla onların hak ve hukuka uymayan icraatlarını tasvip etme veya gerçeği dile getirmeme sonucunu doğurabilir. Özellikle davranışları örnek olarak kabul edilen ilim ve fazilet sahibi kimselerin bu tür hareketlerden kaçınması gerekli görülmüştür. Nitekim Huzeyfe b. Yemân, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Muâz b. Cebel, Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbiler devlet adamlarından herhangi bir şey kabul etmemişlerdir. Ancak Ahmed b. Hanbel câizeyi haram kabul etmemiş ve sultandan câize almanın sadaka alma-ya tercih edileceğini söylemiştir (İbn Kudâme, VI, 443-444). Çünkü sadaka insanların mânevî kırı sayılmış, Hz. Peygamber kendisini sadakadan uzak tuttuğu gibi ailesini de sakındırmıştır.

2. Câizeye vesile olan hususlar, ilim ve sanat alanında elde edilmiş başarılar veya takdir ve teşvike değer üstün hizmet gibi meşrû şeyler türünden olmalıdır. Bundan başka binicilik, atıcılık, koşu ve yüzme gibi sportif faaliyetlerle ilgili yarışmalar fakihler tarafından meşrû kabul edilmiştir. Sağlık açısından zararlı olan, israfa sebebiyet veren, tabiatın tahribine yol açan, hayvanlara işkence yapan, din ve ahlâk kurallarına aykırı olan yarışmalar ve bunlar için konulan ödüller meşrû sayılmamıştır (bk. MÜSABAKA).

Öte yandan câizenin meşrû sayılabilmesi için cins ve miktarının belirlenmesi, İslâm'da mal olarak kabul edilen bir nesne olması, devlet başkanı veya yetkili kıldığı kimse yahut yarışan taraflardan yalnızca biri tarafından konmuş olması da gerekli kabul edilmiştir. Yarışan taraflardan her birinin bir bedel koyması ve kazanan tarafın onu alması kumar sayılacağından câiz görülmemiştir. Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre iki yarışmacının karşılıklı ödül koyarak yaptıkları müsabakaya üçüncü bir

yarışmacının ödül koymaksızın katılması halinde kumar niteliği ortadan kalkacağından ödülün alınması meşrûdur. Mâlikî mezhebinde ise böyle bir durumda da müsabakanın kumara dönüşme ihtimali mevcut olduğundan söz konusu câizeyi almak haram sayılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 256, 358, 425, 505; III, 402; IV, 267, 269-271, 275; Dârimî, "Büyü", 1, "Cihâd", 35; Buhârî, "Şalât", 41, "Cihâd", 57-58, "İ'tişâm", 16, "İmân", 39, "Büyü", 2; Müslim, "İmâre", 95, "Müsâkât", 107-108, "Zekât", 161-168; İbn Mâce, "Cihâd", 44, "Fiten", 14; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 60, "Büyü", 3, "İmâre", 20; Tirmizî, "Büyü", 1, "Cihâd", 22; Nesâî, "Hajl", 12, 14, "Zekât", 95; Şâfiî, *el-Üm*, IV, 148; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, VII, 354; Kâsânî, *Bedâ'î*, VI, 206; İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, VI, 443-444; VIII, 654-655; Nevevî, *el-Mecmû*, XV, 128-129; Sâlih el-Ezherî, *Cevâhirü'l-İkhtilâf*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rîfe), I, 271; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuḥfetü'l-muḥtâc bi-şerḥi'l-Minhâc* [baskı yeri ve yılı yok], IX, 389; Şirbînî, *Muḡnî'l-muḥtâc*, IV, 305, 311-314; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kunâ*, IV, 48-49; a.m.f., *Şerḥu Münteḥal-irâdât*, Beyrut, ts., II, 384; Kalyûbî, *Hâşiye 'alâ Şerḥi'l-Minhâc* [baskı yeri ve yılı yok], IV, 262; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, V, 342; Şevkânî, *Neylül-evṫâr*, VIII, 87-94; İbn Âbidîn, *Reddül-muḥtâr*, V, 258; *Mu.F.*, XV, 76-81.

SALİM ÖĞÜT

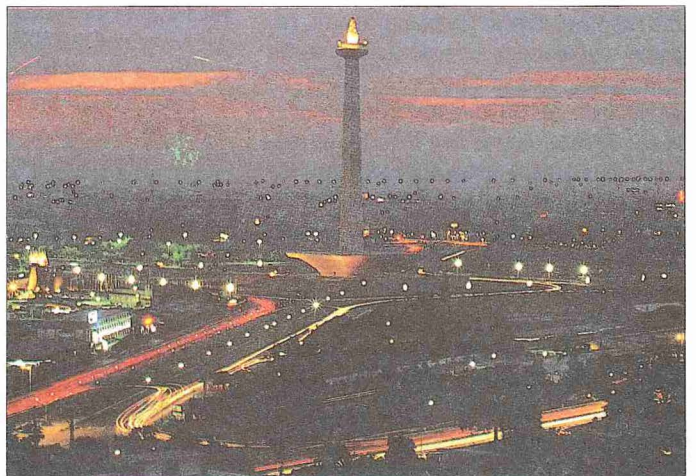
CAKARTA

Endonezya Cumhuriyeti'nin başşehri.

Geniş bir alana (578 km²) yayılmış olup ülkenin en büyük liman şehridir ve idarî bakımdan Cava'nın (Java) vilâyet statüsünde ayrı bir yönetim birimini (Jakarta Raya) teşkil eder. Cava adasının kuzeybatı kıyısında, Cava denizi ile Sunda, Karimata ve Malaka (Malacca) boğazları gibi önemli ticaret yollarının geçtiği suları denetlemeye elverişli Teluk Cakarta

körfezinin gerisinde ve Tjiliwung ırmağının ağzında kurulmuş olan Cakarta çok önemli bir konuma sahiptir. Bol yağışlı (yıllık ortalama yağış 1760 mm.), aşırı nemli (yıl boyunca nisbî nem % 80-85) ve çok sıcak olan (ayların ortalama sıcaklığı 26-28° C) iklimi sağlığa elverişli değildir. İklimin yağışlı ve nemli olmasından dolayı şehrin çevresi yaz kış yeşil kalan çay ve benzeri bitkilerle kaplıdır.

Güneydoğu Asya'nın en kalabalık şehri olan Cakarta'nın nüfusu, Endonezya'nın bağımsızlığını ilân ettiği II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda 1 milyon dolayında iken 1950'de 1.4 milyona, 1961'de 2.9 milyona, 1971'de 4.5 milyona ve 1988'de 7.991.939'a ulaşmıştır. Nüfusta gözlenen bu hızlı artış, Cakarta'nın ticaret, kültür, finans ve eğitim merkezi oluşunun yanı sıra iş bulma imkânlarının diğer şehirlere göre daha çok olmasından dolayı köylerden buraya yönelen göçler sebebiyledir. Kısa zamanda şehir nüfusunun dört beş misli artması konut, aydınlanma, içme suyu ve istihdam sorunu gibi bazı ciddi problemler ortaya çıkarmıştır. Merkezî ve mahallî yönetimler bu problemlere çözüm getirmede zorlanmaktadır. Cakarta'nın nüfusu hem etnik hem de dinî bakımdan çeşitlilik arzeder. Çoğunluğu müslüman olmakla birlikte sömürge döneminde hıristiyanlaştırılmış olan yerlilerle Amerika ve Avrupa ülkelerine mensup Katolik ve Protestanlar da önemli bir nisbette sahiptirler; daha çok ticaret alanında çalışan yahudilere de rastlanır. Nüfusun çoğunu Endonezya'nın çeşitli yerlerinden buraya gelip yerleşmiş yerli halk oluşturmakta ise de sömürge döneminde ülke dışından gelen Çinliler'in, Araplar'ın ve Avrupalılar'ın sayısı az değildir. XVII. yüzyılın başlarından itibaren

Cakarta
Limani'ndan
bir görünüş